

Crkva i samostan sv. Marije na Brijunima - faze izgradnje

Begović Dvoržak, Vlasta

Source / Izvornik: **Zbornik I. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti, 2004, 469 - 474**

Conference paper / Rad u zborniku

Publication status / Verzija rada: **Published version / Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:254:616240>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-22**

Repository / Repozitorij:

[PODEST - Institute of Art History Repository](#)

Crkva i samostan sv. Marije na Brijunima — faze izgradnje

Brijunsko otočje imalo je strateško značenje tijekom rane i posebno kasne antike, ne samo kao važan refugij, nego i kao plovidbena odrednica zapadnog dijela istarskog poluotoka, odnosno trajektni prijelaz prema Raveni (Brusić, 1993., str. 224.). Odnos je to koji pokazuje i Peutingerova karta iz 4. stoljeća. Plovni put Jadranom imao je izuzetno značenje u kasnoj antici, pogotovo nakon 410. g. kada Alaric okupira i pljačka Rim. Car Honorius nalazi sklonište u Raveni, koja je od tada stvarna prijestolnica Zapadnog Rimskog Carstva. Zapadni Goti su u južnoj Italiji, a pod Ataulfusom u Galiji i Iberiji. Kopneni putevi postaju nesigurni i jedini put koji povezuje Istočno i Zapadno Rimsko Carstvo je plovni put istočnom obalom Jadrana prema Raveni i Akvileji. Njime plovi i Galla Placidia na svom trijumfalnom i dramatičnom povratku u Ravenu 425. godine, kada je prema povijesnim izvorima jedva izbjegla pomorski udes nakon zavjeta da će izgraditi crkvu — *»liberata est a furia maris«* — Angellius). U sigurnoj luci brijunskog Kastruma čekao se povoljan vjetar za prijelaz prema Raveni pa dvije strane jadranskih obala ponovo veže intenzivni promet ljudi i roba. Postkonstantinovsko vrijeme donosi polet mladih oslobođenih kršćanskih zajednica koje su prisutne u svim gradskim središtima i naseljima na jadranskoj obali. Morski promet povezuje čitavo Sredozemlje u jednu cjelinu i omogućava misionarima i drugim kršćanima da se povežu i putuju. Stoga je razumljivo da su se prve kršćanske zajednice formirale u lučkim središtima. (Zaninović, 1994., str. 140-141.).

Na Brijunima — carskom posjedu iz 1. st. (Tassaux, 1982., str. 268.) u uvali Madona, uz veliku rimsku vilu iz 1. st. pr. Kr. i kasnije dogradnje (1.-3. st.) formira se kasnoantičko naselje s lukom poznato u literaturi pod nazivom Kastrum (Mlakar, 1976., str. 23-27.). Druga sigurna luka je na istočnoj strani Brijuna, u uvali Verige, uz carsku vilu iz 1. st. Zajedno čine pomorsku bazu i sigurno sklonište za lađe i putnike u slučaju potrebe. U Kastrumu se nakon 313. g. vjerojatno izgrađuje manja crkvena građevina čiji položaj nije utvrđen, ali su tijekom arheoloških istraživanja nađeni mnogobrojni ulomci za koje se pretpostavlja da pripadaju manjoj crkvenoj građevini iz 4. st. (Marušić, 1990., str. 421.) (sl. 1). Njen mogući položaj utvrđen je izvan zidina Kastruma na jugozapadnom uglu (Marušić, 1990., str. 405.). Prilikom gradnje fortifikacija na već formiranom kasnoantičkom naselju obrambeni zidovi nisu inkorporirali svu postojeću arhi-

tekturu na tom području, nego samo onu čije je zidove bilo lako iskoristiti za formiranje poteza fortifikacija. Tako su, npr., i građevni sklopovi otkriveni na jugozapadnom uglu, objekt u kojem je nađen jonski kapitel u sekundarnoj upotrebi (Gnirs, 1911., str. 93.), kao i ranije građena Crkva sv. Marije, ostali izvan obrambenih bedema. Bedemi Kastruma građeni su evidentno u dvije faze — donja zona pokazuje građevne karakteristike 5. st. (vjerojatno je građena nakon 452. godine, tj. nakon provale Huna i razaranja Akvileje kada se u Istri izgrađuju i dograđuju fortifikacije mnogih naselja), dok gornja zona pripada razdoblju prve pol. 6. st., tj. vremenu bizantske reokupacije Istre tijekom kojega se popravljaju i nadograđuju bedemi u skladu s Justinijanovom politikom izgradnje fortifikacija (Lowrence, 1983., str. 190-191.). Starokršćanska Crkva sv. Marije nalazi se 120 m sjeverno od Kastruma uz morsku obalu na rubu naselja na povišenom platou; to je pozicija koja je omogućavala izgradnju veće crkvene građevine — slično položaju crkve iz 5/6. st. u Grohotama na otoku Šolti. Orijentirana je u smjeru istok — zapad (sl. 1).

Prema građevinskim karakteristikama arhitektura Crkve sv. Marije u 5. st. veže se uz utjecaj Teodorove bazilike iz Konstantinova razdoblja u Akvileji — dvoranske crkve sa stupovima bez apside (poč. 4. st.), Predeufrazijane u Poreču (5. st.) i Crkve Kristova groba u Jeruzalemu — bazilika i Anastazija Rotonda na Golgoti (bazilika građena u Konstantinovo vrijeme 325./6. g., posvećena 336. g., rotonda u upotrebi od 350. g.) (sl. 2) te Crkve sv. Ivana u Konstantinopolisu (oko 450. g.) (sl. 3), kao i dvojne crkve u Nezakciju (5. st.). Međusobni je utjecaj logičan s obzirom na povezanost značajnim plovnim putem uz obale Mediterana i Jadrana.

Zbog brojnih adaptacija prostora crkve i promjena njezine unutarnje dekoracije vrlo je teško odvojiti pojedine faze gradnje. Ipak, s izvjesnom se sigurnošću može pretpostaviti najstarija faza. Crkva sv. Marije građena je u 5. st. kao dvoranska crkva, unutarnjeg prostora razdijeljenog stupovima, bez akcentuirane apside, dimenzija 23,74 x 10,8 m. Ispred crkve je otvoreni narteks dimenzija 10,8 x 5,4 m (37 x 18 rimskih stopa), pristupačan s tri strane. Ukupna veličina crkve s narteksom je 28,74 x 10,8 m, dimenzija vrlo slična sjevernoj dvoranskoj crkvi u Nezakciju (tlocrt po Puschiju — Marušić, 1967., str. 10.) i starokršćanskoj Sv. Mariji u Bala-

ma (tlocrt po Gnirsu — Marušić, 1967., str. 13.). U unutrašnjosti crkve dimenzije 27,4 x 9,7 m dva reda monolitnih stupova dijele prostor na glavni i bočne brodove. Monolitni stupovi promjera 30 do 32 cm, visine 2,51 m u relativno gustom ritmu (2,1 m) jednostavno su ukrašeni impostima (vis. 30 cm), dekorirani grčkim križem (*crux immisa*), bez kapitela (sl. 4). Slični su impostima crkve Acheiropoietos u Tesalonici građenoj oko 450.-470. g. Imposti iznad stupova nosili su lukove (*intercolumnae*), od kojih je jedan sačuvan *in situ*. Iznad lukova bila je galerija kao na Crkvi sv. Groba u Jeruzalemu (325.-350. g.), Crkvi sv. Ivana u Konstantinopolisu (oko 450. g.) koja je ležala iznad arhivolta, kao u Crkvi Santa Sabina u Rimu (422.-432. g.) ili San Paolo fuori le mura u Rimu (od 384. g.). U arheološkim istraživanjima 1906. i 1907. g. nađeni su mnogobrojni ulomci poligonalnih stupića, promjera otprilike 25 cm, koje je Gnirs pripisao srušenoj galeriji. »Između stupova i krovništva nalazila se mala galerija sastavljena od stupova s arhitravom koji je preuzeo funkciju krovnog potpornja.« (Gnirs, 1911., str. 88.). S obzirom na to da nema najvišeg dijela glavne lađe sa prozorima, unutrašnjost crkve bila je relativno mračna i koncentrirala je pažnju vjernika prema svetištu koje je bilo rasvijetljeno velikim prozorima okrenutim prema istoku. U prostoru svetišta veća visina stupova ukazuje na različito formiranje stropa. Prozori na sjevernom i južnom zidu dimenzije 90 x 140 cm presvođeni su polukružnim lukovima i nalaze se 3,8 m od nivoa poda. Visoki prozori na sjevernom i južnom zidu i sačuvani dio trokutastog zabata iznad glavnog ulaza na zapadnom zidu pokazuju da je crkva bila pokrivena jedinstvenim dvostrešnim krovijem kao dvoranske crkve (Marušić, 1967., str. 33-35.). Nalaz kamene tranzene u prostoru bazilike pokazuje način zatvaranja prozora (Marta, 1989., str. 124.). Prostor između zapadnog zida (pročelje crkve) i trijumfalnog luka na poziciji šestog stupa izveden je u zlatnom rezu. Oltarni prostor bez apside (*sanctuarium*), koncipiran kao na Crkvi sv. Marije u Balama i dvojnoj crkvi u Nezakciju povišen je za otprilike 50 cm (dvije stepenice) i rastvoren velikim trijumfalnim lukom visine oko 6 m. Na poziciji šestog stupa nalaze se križni pilastri i dva bočna stupa visine 4,2 m s kapitelima, neznatno odmaknuti od križnih pilastara koji nose trijumfalni luk. Trijumfalni luk jednako je koncipiran kao na Crkvi San Giovanni in Laterano u Rimu (čija gradnja počinje vjerojatno neposredno nakon 313. g.), Katedrali u Puli (5. st.), na Bazilici na Manastirinama u Saloni i Crkvi San Giovanni Evangelista u Raveni (koju je, prema povijesnim podacima, dala izgraditi između 424. i 434. g. Galla Placidia kao zavjetnu crkvu (Krautheimer, 1986., str. 184-185.) (sl. 5). Kapiteli trijumfalnog luka formirani su istovjetno na sve četiri strane, a u središnjem dijelu nalazi se križ upotpunjen Kristovim monogramom unutar kružnog medaljona (*crux coronata*). Figure u uglovima kapitela jako su oštećene, kao i kompletni kapiteli. Gnirs pretpostavlja da se radi o dijagonalno izbačenim lavljim glavama (Gnirs, 1911., str. 82.). Ovdje zastupljen oblik monograma križa značajan je za datiranje kapitela i određivanje vremena gradnje koje je, prema Gnirsu, između 350. do 550. g. (Gnirs, 1911., str. 84.). Ukrasi na impostima trijumfalnog

luka su dvostruka cik-cak traka u koju je umetnut grčki križ (*crux immisa*) (sl. 6). Sedmi stup, koji se nalazi u prostoru svetišta, ponovo je veće visine (4,2 m), s kapitelom koji se veže uz utjecaj kapitela u crkvi Hagios Demetrios u Tesalonici (kasno 5. st.). Ukrasi kapitela su ptičje glave u uglovima i dvopruta sidra, a u sredini kapitela grčki križ unutar dvotračnog kružnog medaljona (*crux coronata*). »Ukrasi na kapitelima pokazuju utjecaj stila bizantskih kapitela« (Marušić, 1967., str. 33-35.). Pokrovnna ploča kapitela odijeljena je užom zonom od osnovnog dijela i razdijeljena u dva dijela — svedenog šireg i užeg četvrtastog imposta. Slični su načinu izvedbe kapitela »a due zone« Crkve Sant Apollinare in Classe (530.-549.), a po dekoraciji nešto jednostavnijim kapitelima Crkve sv. Martina u Sutlovreču Pazenatičkom (sredina 6. st.). Izvedba kapitela veže se na lokalnu tradiciju i nešto kasniju izvedbu koja se prilagođava ukrasima trijumfalnog luka. Pastoforije, koje se nalaze u produženju bočnih brodova, bile su prema svetištu rastvorene prostranim lukovima, dok su prema bočnim brodovima odijeljene zidom i uzdignute s dvije stepenice. Nalaz dvostrukih stupića spojenih na uglovima, zaobljenih zajedničkom plintom, koji su nađeni tokom arh. istraživanja 1906. i 1907. g. Gnirs je objasnio time da su oni činili središnji potporanj prozora kakvi se nalaze na ranim ravenatskim građevinama (npr. San Giovanni Evangelista u Raveni). Stupići su ukrašeni križem i, prema Gnirsu, pripadaju nalazu prozora prezbiterija (Gnirs, 1911., str. 92.). Vanjšina crkve raščlanjena je nizom lezena, slično dvojnim crkvama u Nezakciju. Na pročelju dvije lezene flankiraju glavni ulaz, a dvije se nalaze u uglovima u produžetku bočnih zidova. Sjeverni i južni zid crkve raščlanjeni su sa 7 lezena dimenzija 60 x 22 cm (2 rimske stope). Istočni zid crkve ukopan je djelomično u teren koji se ovdje uzdiže prema Petrovcu i ima prigradenu manju cisternu veličine 4 x 2,7 m. Zidovi su širine 60 cm (2 rimske stope), građeni od klesanog kamena u mortu tehnikom zidanja karakterističnom za kasnu antiku. Upotrijebljen je građevni materijal različitih dimenzija, ali građen na način da se pažljivo uslojavaju i izmjenjuju redovi kamena manjih dimenzija s redovima kamena većih dimenzija. Uglavnom se teži približavanju tehnici *opus isodomum*. Sve govori o sačuvanosti i snazi klasične antičke tradicije i maniri kasne antike. Crkva je sačuvana gotovo do krovništva pa se struktura može relativno lako vizualizirati (sl. 7).

Gradnja Crkve sv. Marije mogla je biti započeta u razdoblju između 391. i 452. g. i ide u red vrlo ranih crkvenih građevina u Istri (Gnirs, 1911., str. 78.). Od crkvenog namještaja iz prve faze sačuvana je baza oltara s četiri mramorna stupa i manjim udubljenjem za relikvije (sitnozrnati bijeli mramor) (Gnirs, 1911., str. 85.) te fragmenti ploča oltarne pregrade i pilastra (Gnirs, 1911., str. 87.). Djelomična renovacija unutarnjeg prostora crkve izvršena je u 6. st., u vrijeme bizantske reokupacije Istre kada su Brijuni važna pomorska baza na plovnom putu Jadranom. Druga renovacija izvršena je u 8./9. st., kada se ploče oltarne pregrade dekoriraju tropnutim kružnicama tako da su iskorištene stražnje strane ploča iz ranijeg razdoblja. Na podu je vidljivo kasnosrednjovjekovno kameno opločenje. U narteksu crkve i oko njega na-

đeni su kasnoantički sarkofazi i zidani grobovi (Marušić, 1967., str. 8.). Mnogobrojni su nalazi sekundarno upotrijebljenih mramornih ploča različitih dimenzija koje potječu iz antičkih građevina na Brijunima (najvjerojatnije iz velike vile u zaljevu Verige). Stječe se dojam da je unutrašnja oprema crkava u srednjem vijeku znatno pojednostavljena, a izvorni izgled vrlo je teško pretpostaviti, premda se zna da je bio raskošan. S područja vile u uvali Verige svakako je i dio arhitrava Neptunova hrama koji je u crkvi bio upotrijebljen kao podnožje oltarne pregrade. Arhitrav je ukrašen različitim morskim bićima. Drugi komad odlomljenog arhitrava nađen je u uvali Verige i njihovim spajanjem dobivena cjelina (Gnirs, 1911., str. 92.; Gnirs, 1908., str. 170.; Begović-Dvoržak, 1994., str. 32.) (sl. 8). Nađeni su i mnogobrojni ulomci rimskih tegula, od kojih su neke sa žigovima *A. Faesonius A. f.*, a potječu iz antičkih građevina na Brijunima (Gnirs, 1911., str. 92.). U ranom srednjem vijeku uz Crkvu sv. Marije nadozidan je samostan, koji ujedno predstavlja i svojevrsni fortifikacijski sklop oko crkve koja je ostala izvan fortifikacija. U starokršćanskim propisima građenja *De constitutione ecclesiae — Testamentum D. N. J. Christ* spomenuti su sadržaji koji trebaju biti građeni uz crkvu: »Crkva neka ima u svojoj blizini hospicij u kojem budući svećenici (protodiconus) dobivaju konak na svojim putovanjima.« (Gnirs, 1911., str. 90.). Zgrada samostana sjeverno od crkve imala je visoko prizemlje i gornji kat, a podijeljena je u dva prostora, može se označiti kao *domus presbyterorum* ili *hospitium*. Prema dvorištu je imala uske prozore i jedna vrata. Dvorište ispred nje ograđeno je jakim zidom, a njegov je ulaz bio neposredno uz narteks. Na južnoj strani crkve velika prostorija 6 x 11 m s dvije apside vjerojatno predstavlja sakristiju. Na nju se nadovezuje dvorište te zgrada s velikim prostorom u prizemlju, jakim zidovima i bačvastim svodom. Građevina je bila jednokatna i uređena za stanovanje. Kasnosrednjovjekovne adaptacije unutarnjeg prostora crkve išle su na smanjenje prostora (15.-16. st.), kad je crkva nakon napuštanja naselja Kastrom samo u funkciji samostana. Zbog tog razloga, ili možda zbog statičke konsolidacije, srušena je galerija iznad bočnih brodova i arhivolte su zazidane, a također i prostor iznad njih sve do krovništva (Gnirs, 1911., str. 89.). Pročelna stijena crkve pomaknuta je na poziciju drugog stupa, a prostor ispred nje ostao je kao predvorje crkve. Iz tog razdoblja postoji zanimljiva nadgrobna ploča u predvorju crkve (1521. g.) s natpisom *Marcus Samuelis nobilis Antivernsi comissarius Briorum a plebe persecutus hich requiem meam in seculum seculi statuivi. 1521.* Marcus Samuelis bio je graditelj kaštela u luci Brijuni — stup na ulaznim vratima kaštela nosi njegovo ime i istu godinu (Gnirs, 1913., str. 10-13.). U tom razdoblju treba tražiti preseljenje stanovništva iz naselja Kastrom (zbog čestih pohara kuge) u luku Brijuni i napuštanje naselja. Crkva sv. Marije ostala je kao samostanska crkva. Crkva i samostan napušteni su početkom 19. st. u toku napoleonskih ratova.

U okviru kasnoantičkog naselja Kastrom unutar fortifikacija postoji jedan vrlo interesantan prostor koji do sada nije interpretiran. Arheološko istraživanje toga dijela izvršio je M. Mirabella Roberti između 1930. i 1940. g. Iskapan je niz ve-

ćih prostorija od kojih jedna ima akcentuiranu apsidu koja je naknadno uklopljena u sklop fortifikacija te jedino na tom mjestu fortifikacije imaju polukružni ugaoni rizalit. Gradnju objekta, prema tome, trebamo tražiti u vremenu prije izgradnje fortifikacija čija prva faza prema analognim gradnjama u Istri (kasnoantičke fortifikacije Pule) ide nakon 452. g. Objekt zaprema područje od otprilike 53,2 x 59,1 m. Riječ je o nizu relativno velikih prostorija u ortogonalnom rasporedu, građeni od pravilno klesanih kamenih blokova. Jedna od prostorija završava velikom apsidom promjera 4,7 m, koja je sačuvana do visine 3 m. Zidovi su debljine 60 cm i na unutrašnjoj strani apside vidljiva su dva otvora dimenzije 59,1 x 88,7 cm koji se nalaze 1,48 m iznad nivoa poda. Treći otvor se, prema rasporedu, može pretpostaviti na mjestu gdje je zid oštećen i srušen (sl. 9). Otvori su naknadno zazidani izgradnjom fortifikacija koje su obuhvatile apsidu s vanjske strane. Izgradnjom fortifikacija objekt je djelomično presječen, tako da su neke prostorije (danas vidljive u temeljima) ostale izvan linije fortifikacija. Objekt je građen u još potpuno klasičnom antičkom slogu. Redovi klesanog kamena u tehnici *opus isodomum* danas se iznimno dobro vizualno odvajaju od kasnije izgrađenog zida fortifikacija. Ulaz u objekt bio je prije izgradnje fortifikacija s južne strane i još je danas vidljiv u južnom zidu Kastroma. Sklop predstavlja moguću poziciju biskupskog sjedišta o kojem na temelju povijesnih izvora piše prof. M. Suić (Suić, 1987., str. 207-212.).

Kao carski posjed u ranoj antici Brijuni su imali posebnu upravu. U kasnoj antici to rezultira dvojnomo crkvenom jurisdikcijom koja vodi do suprotstavljanja pulskog i brijunskog biskupa (Suić, 1987., str. 208., Marušić 1990., str. 415.). Smještaj fuloničke radionice na čelu s prokuratorom, što je bilježi Notitia Dignitatum, nastala oko 435. g. (Suić, 1987., str. 195.) svakako ima materijalne potvrde u arhitekturi kasnoantičkog naselja, a također i sjedište kisenskog biskupa (*Episcopus Cessensis*) (Suić, 1987., str. 202-209.). U kasnoj antici Brijuni su crkveni posjed, što je dokumentirano Eufrazijevom darovnicom iz 543. g. kojom biskup Eufrazije daruje trećinu brijunskih solana svome kleru (Zaninović, 1991., str. 259.). U svjetlu ovih nalaza i Crkva sv. Marije građena u 5. st. dobiva svoje značenje i obrazloženje.

Literatura

- Amoroso, A.** (1908.), *Basilica Eufrasiana*, u: *Atti e Memorie della Societa Istriana di Archeologia e Storia Patria*, vol. XXIV, 1908.
- Begović Dvoržak, V.** (1994.), *Rezidencijalni kompleks u uvali Verige na Brijunima — hramovi*, u: *VAMZ*, 26-27/1993.-1994., str. 25-45.
- Begović Dvoržak, V.** (1997.), *Rekonstrukcija Crkve sv. Marije na Velom Brijunu*, u: *GIS u Hrvatskoj*, INA-info, Zagreb, 1997., str. 125-139.
- Begović Dvoržak, V. — Pavletić, M.** (1998.), *La basilica di S. Maria (Brijuni)*, u: *Acta XIII Congressus internationalis archaeologiae christianae*, Città del Vaticano — Split, 1998., str. 37-54.
- Brusić, Z.** (1993.), *Starokršćanski sakralni objekti uz plovibenu rutu istočnom obalom Jadrana*, u: *Diadora* 15/1993., str. 223-236.

Caillet, J. P. — Jurković, M. — Chevalier, P. — Matejčić, I. (1999.), *Velika Gospa près de Bale (Istrie)*, u: *Hortus Artium Medievalium*, 5/1999., str. 219-228.

Cuscito, G. (1995.), *Lo spazio sacro negli edifici culturali paleocristiani dell'alto Adriatico*, u: *Hortus Artium Medievalium*, 1/1995., str. 90-110.

Duval, N. — Marin, E. — Metzger, C. (1994.), *Salona I*, Rome-Split, 1994.

Fisković, I. (1995.), *Apport des Reconstructions d'Eglises de l'Antiquité tardive dans la formation du premier art Roman sur le littoral Croate*, u: *Hortus Artium Medievalium*, 1/1995., str. 14-27.

Gerber, W. (1912.), *Altchristliche Kulbauten Istriens und Dalmatiens*, Dresden 1912.

Gnirs, A. (1908.), *Forschungen im Südlichen Istrien*, u: *Jahresh. Österr. Arch. Inst.* 11/1908., str. 170-195.

Gnirs, A. (1911.), *Baudenkmale aus der Zeit östromischer Herrschaft auf der Insel Brioni grande*, u: *Jahrbuch für Altertumskunde*, Wien, 1911., str. 75-97.

Gnirs, A. (1913.), *Führer durch Brioni*, Verlag der Dutsdirektion, Brioni 1913.

Jurković, M. — Caillet, J. P. — Matejčić, I. (1997.), *L'eglise Santa Maria Alta pres de Bale (Istrie)*, u: *Hortus Artium Medievalium*, 3/1997.

Krautheimer, R. (1986.), *Early Christian and Byzantine Architecture*, Yale University, 1986.

Lowrence, A. W. (1983.), *A Skeletal History of Byzantine Fortifications*, u: *Annual of British School at Athens*, 78/1983., str. 171-227.

Marin, E. (1988.), *Starokršćanska Salona*, Zagreb, 1988.

Matejčić, I. (1995.), *The Episcopal Palace at Poreč*, u: *Hortus Artium Medievalium*, 1/1995., str. 84-89.

Matejčić, I. — Jurković, M. — Caillet, J. P. (1998.), *Velika Gospa près de Bale (Istria)*, u: *Hortus Artium Medievalium*, 4/1998., str. 219-228.

Marušić, B. (1967.), *Kasnoantička i bizantska Pula*, Pula, 1967.

Marušić, B. (1990.), *Še o Istrski Kisi (Cissa) in Kesenskem škofu (Episcopus cessensis)*, u: *Arheološki vestnik*, 41/1990., str. 403-422.

Mirabella Roberti, R. (1936), *Restauri a Brioni che mettono in luce i preziosi segni della sua vita antica*, u: *Corriere Istriano*, 18/1936.

Mirabella Roberti, R. (1943.), *Il duomo di Pola*, Pula 1943.

Mlakar, Š. (1976.), *Fortifikacijska arhitektura na otoku Brioni »Bizantski kastrum«*, u: *Histria Archeologica*, 6-7/1976.

Schrank, I. — Begović, V. (2000.), *Roman Estates on the Islands of Brioni, Istria*, u: *Journal of Roman Archaeology*, 13/2000, Ann Arbor 2000., str. 253-276.

Suić, M. (1987.), *Cissa Pullaria-Baphium Cissense — Episcopus cessensis*, u: *Arheološki radovi i rasprave*, 10/1987., str. 185-215.

Šonje, A. (1981.), *Bizant i crkveno graditeljstvo u Istri*, Rijeka, 1981.

Šonje, A. (1982.), *Crkvena arhitektura zapadne Istre*, Zagreb — Pazin, 1982.

Tassaux, F. (1982.), *Laecanii, recherches sur une famille senatoriale d'Istrie*, L'Ecole Française de Rome, u: *Antiquité* 94/1982., str. 227-269.

Zaninović, M. (1991.), *Sol u antici naše obale*, u: *Zbornik Akademije nauka Bosne i Hercegovine*, 1991., str. 255-264.

Zaninović, M. (1994.), *Ranokršćanske crkve kao postaje plovne puta duž istočnog Jadrana*, u: *Vijestnik za arheologiju i hist. dalmatinsku*, 86/1994., str. 125-146.

Summary

Vlasta Begović-Dvoržak

St Mary's Church on the Archipelagos of Brijuni

The archipelagos of Brijuni was strategically important during early and especially late Antiquity, not only as a renowned refuge, but also as a landmark for sailors in that section of Istria, being a point on the route to Ravenna. This fact is supported, among other sources, by Peutinger's map from the fourth century. After Alaric's sack of Rome in 410 and the translation of the Imperial capital to Ravenna, the Visigoths invaded southern Italy and spread to Gaul and Iberia under the leadership of Ataulphus. As a consequence, the Adriatic remained the only safe sea route between the eastern and western parts of the Roman Empire. In the safe harbour of Castrum on Brijuni, sailors could await suitable winds for their passage to Ravenna.

In the fifth century, a church dedicated to the Virgin Mary was built in the vicinity of the late antique settlement of Castrum, which was becoming a significant port. It is a three-aisled hall church with its central space divided by columns, without an accentuated apse. Its dimensions are 23.74 x 10.8 m, with a narthex of 5.1 x 10.8 m and a total size of 28.84 x 10.8 m. Its architectural features associate it with Theodosius's basilica in Aquileia from the period of Constantine (4th century), the pre-Euphrasiana in Poreč (5th century), the Church of Holy Sepulchre in Jerusalem (the basilica and the Anastasia Rotonda, 325-350), and St John's Church in Constantinople (around 450), as well as the twin basilica in Nesactium (5th century) and the early Christian St Mary's in Bale (5th century).

The interior of the church is marked by monolithic columns measuring 30-32 cm in diameter and 3.2 m in height, decorated by simple, 30 cm high impostes bearing a Greek cross (*crux immisa*), without a capital. They bear resemblance to the impostes in Acheiropoietos's Church in Thessalonica, which was built around 450-470. The impostes above the columns carried arches (*intercolumnnae*), one of which has been preserved *in situ*. Above the arches, there was a gallery, which is attested by fragments of columns, measuring 25 cm in diameter. The altar space (*sanctuarium*) was two steps (ca. 50 cm) higher than the rest of the church. The triumphal arch is situated at the level of the sixth column, which has been substituted by an approximately six-metre-high cross column, supported by two columns of larger dimensions (4.2 m in height), slightly detached from the wall surface and bearing capitals. The capitals are shaped in the same way on all four sides, and there is a cross in the centre bearing Christ's monogram within a circular medallion (*crux coronata*). This form of monogram within the cross is significant for the dating of the capital and the estimation of the construction date. The triumphal arch is constructed in the same way as the one in the church of San Giovanni Evangelista in

Ravenna (424-434). The seventh column is located in the sanctuary and is higher than the others (4.2 m), with a capital and an impost.

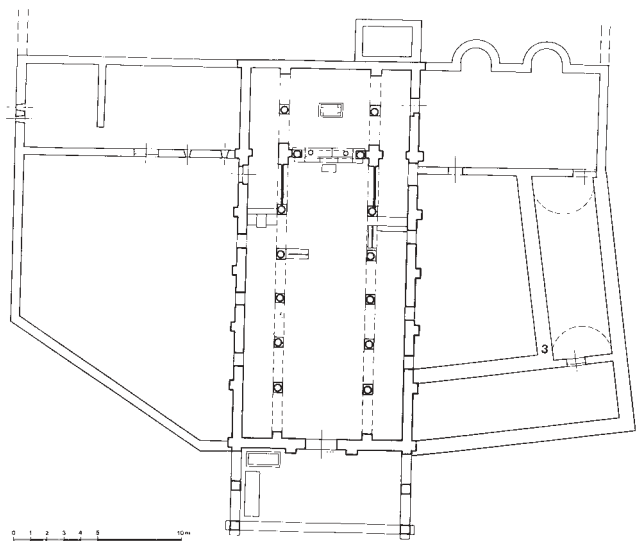
The church has one main and two side entrances. The windows on the northern and the southern walls measure 90 x 140 cm and are situated at the height of 3.8 metres from the floor level. The exterior of the church is divided by means of a series of buttresses, same as in the church in Nesactium. In the early Middle Ages, a monastery was built adjacent to the church, while the interior of the church experienced a number of modifications. Being an Imperial property in the period of early Antiquity, the archipelagos of Brijuni had its own administration. In the period of late Antiquity, this fact resulted in double ecclesiastical jurisdiction, which led to the competition between the bishops of Pula and Brijuni. The location of a wool-washing workshop with a procurator, attested in the *Notitia Dignitatum* from the middle of the fifth century, finds its material support in the architecture of the late antique settlement of Castrum, and so does the see of *Episcopus Cessensis*. In the light of these findings, the Church of St Mary, built in the fifth century, gains new significance and explanation.

Unutrašnjost Crkve sv. Ivana u Carigradu.

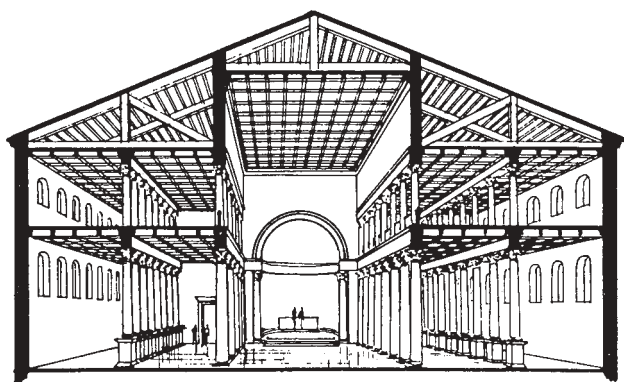
Unutrašnjost Crkve sv. Marije na Brijunima.

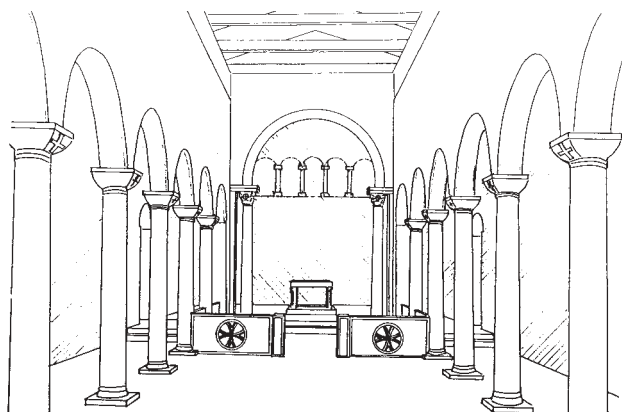
Tlocrt starokršćanske Crkve sv. Marije.

Unutrašnjost Crkve San Giovanni Evangelista u Raveni.

Idealna rekonstrukcija Crkve sv. Groba u Jeruzalemu.

Idealna rekonstrukcija unutarnjeg prostora Crkve sv. Marije.

Arhitrav Neptunova hrama u sekundarnoj upotrebi u Crkvi sv. Marije.

Pogled na dio kasnoantičkog naselja Kastrom — objekt s apsidom i dio zida.

Kapitel stupa trijumfalnog lûka, kapitel stupa iz svetišta, nalazi starokršćanskih nadvratnika iz Kastroma.

